

РОЛЬ, ЗНАЧЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Лазоренко К.С.

Постановка проблеми в загальному вигляді. На сучасному етапі становлення та розвитку України, як досить молодій державі, виникає безліч питань щодо вирішення проблем та пошуку оптимальних рішень стосовно ефективного функціонування економіки. Це в свою чергу спричиняє глибоке та різнобічне вивчення її структури та головних аспектів функціонування. Одним з основних складових ринкової економіки є ринок праці.

Ринок праці є найбільш складним елементом ринкової економіки, в процесі функціонування якого переплітаються інтереси робітника та роботодавця щодо визначенні ціни праці та умов функціонування, а також відображаються практично всі соціально економічні явища, що відбуваються в суспільстві. Першоосновою ринкової економіки є ринок праці, адже ринкові відносини починаються саме з найму робочої сили необхідної кількості та якості, після чого відбувається купівля засобів виробництва. Поєднання в процесі виробництва останніх з найманою робочою силою, приводить до створення товарів та послуг. Ринок праці функціонально та органічно пов'язаний з іншими елементами ринку в цілому, і від ефективності його функціонування залежить ефективність кожного окремого сегменту ринкової економіки. Таке значення ринку праці в структурі ринкової економіки багато в чому пояснює науковий інтерес до його вивчення та аналізу, з'ясування суті та основних проблем функціонування економіки країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З кінця 90-х років минулого сторіччя вітчизняними вченими було досягнуто значних успіхів у розробці теоретичних основ ринку праці. Визначенням суті, дослідженням функціонування та основних проблем ринку праці займалися Баланда С., Бандура С., Бараник З., Богиня Д., Васильченко В., Заяць Т., Колот А., Лібанова Е., Лісогор Л., Петюх В., Тимош І. та інші. Однак низка проблем залишається малодослідженою та потребує подальшої поглибленої розробки стосовно визначення ролі ринку праці та його особливостей в ринковій економіці.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є визначення поняття, ролі, значення та особливостей ринку праці в соціально-економічному розвитку країни на сучасному етапі та формування особливостей, що вирізняють ринок праці серед інших ринків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідно визначити, що в сучасній економічній літературі дослідженню проблеми ринку праці приділяється достатньо уваги, хоча єдності поглядів стосовно трактування поняття "ринок праці" вчені й досі не досягли через недостатню його вивченість. Найбільш розповсюдженим є трактування ринку праці, згідно з яким він визначається як сегмент національної економіки, який забезпечує людей роботою і координує відносини у сфері праці [10, 33].

Сьогодні в економічній науці використовується два підходи щодо визначення ринку праці:

- вузьке тлумачення, відповідно до якого рамки ринку праці (поточного) обмежуються сферою купівлі-продажу робочої сили, у якій взаємодіють особи, які шукають оплачувану роботу по найму, і власники, які хочуть найняти працівників для роботи на своїх підприємствах;
- розширене тлумачення, згідно з яким на ринку праці (сукупному) перебуває все економічно активне населення, до складу якого входять як зайняті (не залежно від статусу зайнятості та мотивації до пошуків іншої чи додаткової роботи), так і

безробітні, незалежно від того, шукають вони оплачувану роботу чи намагаються організувати власний бізнес [3, 34].

В міжнародній практиці при аналізі ринку праці переважно застосовується “вузьке тлумачення”, згідно з яким він визначається як “...сукупність відносин між продавцями та покупцями робочої сили, які вступають у контакт в процесі економічної діяльності” [6, 43].

Проте існує інший підхід до тлумачення ринку праці, відповідно до якого він розглядається не як елемент сфери обігу, а як сфера реалізації права громадянин на працю. Згідно з цим підходом ринок праці розглядається у науковій літературі як система соціально-трудова відносин, що складаються та регулюються у суспільстві щодо відтворення робочої сили, тобто її формування, використання, розподілу і перерозподілу [5, 13].

Першорядна роль та важливе значення ринку праці дає підстави стверджувати, що цей вид ринку є комплексною системою в ринковій економіці, водночас функціонально пов'язаною з іншими її складовими, а саме: ринком товарів і послуг, ринком капіталу, ринками житла, інформації, освітніх послуг тощо. З одного боку, ринок праці безпосередньо залежить від зазначених ринків, а з іншого — впливає на їхнє формування. Ринок праці як частина ринкової структури забезпечує рух товарів і послуг, спрямовуючи та вилучаючи ресурси з галузей народного господарства відповідно до руху капіталів і товарів.

На відміну від інших типів ринків, ринок праці має не тільки ресурсний, товарний характер, а й породжує незрівнянно більше економічних і соціальних проблем (бідність, безробіття, інфляцію тощо), соціальну напруженість у суспільстві (мітинги, демонстрації протесту, страйки тощо), сучасні могутні громадські рухи та соціальні революції, а також різноманітні організації найманих працівників (партії, профспілки, молодіжні організації, товариства споживачів тощо), організації роботодавців. На сучасному етапі розвитку соціально-економічних відносин така особливість полягає також у тому, що, породжуючи всі ці проблеми, ринок праці сам не в змозі їх вирішити. Тому він примушує суспільство і державу створювати відповідну систему, яка організувала б розв'язання цих проблем (сприяння зайнятості, допомога безробітним, розробка трудового законодавства тощо), і тим самим збалансувати суспільні відносини, зняти соціальну напруженість. З цієї особливості випливає, що ринок праці не може існувати сам по собі, лише на основі функціонування механізму узгодження інтересів двох категорій партнерів — роботодавця та найманого працівника. Він примушує суспільство створювати механізми вищого порядку, які могли б нейтралізувати його руйнівні сили. Це є першою розбіжністю ринку праці з іншими ринками.

Друга розбіжність полягає в тому, що відносини між роботодавцем і найманим працівником з приводу купівлі-продажу товару «робоча сила» безперервні аж до звільнення найманого працівника.

Третя розбіжність ринку праці з іншими ринками полягає в тому, що, як уже зазначалося, він пронизує не лише сферу обміну товару «робоча сила» на фонд життєвих засобів, а й сфери розподілу та виробництва робочої сили.

Окрім розбіжностей з іншими ринками економічної системи, ринку праці притаманні особливості, що вирізняють його не лише серед ринків товарів та послуг, але й серед ринків інших факторів виробництва. До них відносяться такі: 1) специфічність товару, що продається та купується; 2) формування ціни праці відбувається набагато складніше, ніж на інших ринках; 3) на поведінку суб'єктів ринку праці впливає не тільки ціна праці, а й такі негрошові аспекти зайнятості, як умови праці, організація робочого місця, психологічний клімат у колективі, можливості тощо.

Можна стверджувати, що відносна самостійність ринку праці визначається специфікою функціонування суб'єктів, особливостями умов виникнення ринку праці,

наявністю притаманних лише йому механізмів інфраструктури, особливостями товару, що циркулює на ринку праці, а також особливостями визначення обсягів попиту та пропозиції тощо.

Як у будь-якого складового елементу ринкової економіки, значимість та процеси діяльності ринку праці виражаються через ряд функцій, які визначають його особливості.

Одна з основних функцій ринку праці – ціноутворююча. Вона встановлює рівновагу між попитом та пропозицією праці. Лише на ринку праці відбувається загальне визначення затрат праці на відтворення товару “робоча сила” і визначається його вартість. Формування ціни на працю відбувається під дією комплексу факторів та інститутів, тому питання ціни на ринку праці вирішується набагато складніше, ніж на інших ринках. Адже для працедавця затрати на заробітну плату є достатньою частиною витрат, тому він зацікавлений у їх зменшенні. Для працівника заробітна плата – це основне (а інколи єдине) джерело доходів і він, звичайно, прагне його збільшити.

Не менш важливою є функція суспільного поділу праці. Ринок праці розмежує найманого працівника та роботодавця, розподіляє найманих працівників за професіями, кваліфікацією, галузями виробництва та регіонами. Ринок праці забезпечує розподіл та перерозподіл робочої сили відповідно до структури суспільного виробництва, зміни співвідношення між попитом пропозицією робочої сили.

Стимулююча функція зумовлюється конкуренцією на ринку праці. Конкуренція на ринку праці стимулює ефективніше використання трудових ресурсів, з метою підвищення продуктивності виробництва. Зазначена функція впливає на зміну соціальної структури, структури зайнятості, соціального статусу працівників тощо. Ринок праці створює умови для розвитку системи підготовки та перепідготовки кадрів для того, щоб задовольнити вимоги роботодавців до якості знань, підготовки та кваліфікації працівників.

Відтворювальна функція ринку праці проявляється шляхом встановлення рівноваги між попитом і пропозицією робочої сили. При цьому задоволення попиту досягається за рахунок розширення пропозиції, підвищення якості та ціни робочої сили, які перебувають в постійному русі й урівноважують одне одного. Тут виявляються суспільно необхідні умови відтворення робочої сили і визначається її вартість.

Треба зазначити, що ринок праці виконує посередницьку функцію між роботодавцями та найманими працівниками, встановлюючи між ними зв'язок для задоволення взаємних потреб та інтересів. У нормально розвиненій економіці найманий працівник має змогу вибрати оптимальне для нього робоче місце (залежно від умов праці, професійної спрямованості, форми та розміру оплати, рівня кваліфікації). Він виконує важливу соціальну функцію - сприяє добору складнішої, вище оплачуваної, престижної роботи залежно від розвитку особистих здібностей і ділових якостей, професійної майстерності найманих працівників. Водночас роботодавцеві надається можливість вибору гідної робочої сили.

Інформаційна функція реалізується через надання учасникам ринку праці інформації щодо умов найму, рівня заробітної плати, про потребу у працівниках відповідної якості, професійно-кваліфікаційних ознак на підприємствах чи організаціях певного виду економічної діяльності.

Ринку праці притаманна й функція регулювання або регулююча функція. Слід відмітити, що ринок праці є не лише механізмом ціноутворення, узгодження попиту та пропозиції робочої сили, засобом реалізації чи обміну інформації. Ринок праці певною мірою впливає на формування пропорцій суспільного виробництва, задоволення певних суспільних потреб, розвиток регіонів, сприяючи переміщенню робочої сили з одних регіонів або галузей в інші, більш ефективніші. Ринок праці регулює надлишки трудових ресурсів, їх оптимальне розміщення та, як наслідок, ефективне використання.

На сьогодні маємо нагоду спостерігати виконання ринком праці оздоровлюючої функції. Завдяки конкуренції суспільне виробництво звільняється від економічно слабких, нежиттєздатних підприємств. Процес добору жорсткий та безжалісний, проте скаржитись можна лише на свою некомпетентність та нездатність пристосовуватися до реалій сучасних соціально-економічних процесів. Реалізуючи цю функцію, ринок товарів підтримує рентабельність всієї економіки. Аналогічно діє також ринок праці, який дає змогу діставати перевагу в конкурентній боротьбі працівникам з вищими якісними показниками робочої сили. Досвід зарубіжних країн свідчить, що результативність дії ринкового механізму як стимулятора значно вища, ніж функції відповідних органів управління. Адже саме ринок створює таку мотивацію праці, яка, з одного боку, змушує працівників утримувати робочі місця, а отже, і доход в умовах гострої конкуренції, а з іншого — матеріально зацікавлює, стимулює їхню ініціативність, компетентність, кваліфікованість.

З часів своєї незалежності Україна докладає значних зусиль, щоб подолати кризу, яка має системний характер. Низка несприятливих зовнішніх чинників в поєднанні з внутрішніми (нестабільна політична ситуація, повільне та непослідовне проведення економічних трансформацій тощо) загострили системну кризу в Україні, що призвело до спаду виробництва, підвищення цін, значних валютних коливань, погіршення добробуту населення. Спазм фінансового та виробничого розвитку країни спричинив дисбаланс у всіх підсистемах економіки. У кризовому стані опинилися ринок праці, товарів та послуг, капіталу, житла тощо.

Перехідний процес викликав значні зміни в структурі зайнятості на ринку праці Сумської області. За даними Головного управління статистики Сумської області протягом останніх років середньооблікова кількість штатних працівників області у 2008р. становила 288,6 тис. осіб, що на 28,0% менше, ніж у 2000р. На зменшення даного показника вплинула як сезонність, зумовлена характером виробництва у сільському господарстві, так і збільшення обсягів звільнення працівників та скорочення штатів у промисловості, будівництві та торгівлі.

Частка середньооблікової чисельності працівників у сільському господарстві серед інших галузей економіки значно скоротилася – майже у 2,4 рази. Це викликано скороченням сільськогосподарських підприємств (протягом 2008р. по відношенню до 1985р. – на 16,6%, а по відношенню до 2000р. – на 31,0%), зменшенням обсягу інвестицій у дану галузь, збільшенням попиту на робочу силу в несільськогосподарських секторах економіки.

Однією з проблем на ринку праці області є диференціація заробітної плати серед видів економічної діяльності. З найнижчим рівнем оплати праці залишаються сільське господарство та пов'язані з ним послуги, а також діяльність готелів та ресторанів.

На обліку у центрах зайнятості на 1 лютого 2009р. перебувало 32 тис. незайнятих громадян, що на одну тис. осіб більше, ніж на таку ж дату минулого місяця. Серед них більше половини становлять жінки, чотири з кожних десяти – молоді люди у віці до 35 років. За категоріями робочих місць на 1 вакантне місце найбільше всього претендували працівники сільського господарства, також ті працівники, які потребують спеціальної підготовки та робітники.

Пропозиція праці значно перевищує її попит, що є негативним явищем на ринку праці. За повідомленнями підприємств, установ та організацій, кількість вільних робочих місць і вакантних посад упродовж січня 2009р. зменшилась на 2,0% і на кінець місяця становила лише одну тисячу місць.

Висновки. Таким чином, на ринку праці області збільшився дисбаланс попиту праці та її пропозиції, зросло навантаження на одне вільне робоче місце та відмічається

значна диференціація заробітної плати серед видів економічної діяльності. Така ситуація негативно позначається на добробуті як підприємств, так і працівників в цілому, зростає соціальна напруга серед населення. Вже сьогодні можна спостерігати збільшення соціально-економічних проблем, таких як безробіття, зростання рівня інфляції, що може породити хвилю страйків, акцій протесту тощо.

Як зазначалося раніше, ринок праці не в змозі сам вирішити такі проблеми та збалансувати соціальні відносини. Тому, для покращення ситуації на ринку праці та виходу з кризового стану, необхідне втручання держави шляхом розробки та прийняття відповідних юридичних, трудових, фінансових законодавчих актів. Зусилля органів державної влади мають концентруватися на запровадженні дієвих стимулів створення нових робочих місць, забезпеченні гарантій зайнятості в процесі приватизації та реструктуризації підприємств, на підтримці підприємництва та самозайнятості населення, підвищенні гнучкості ринку праці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Васильченко В.С., Василенко П.М. Ринок праці: теоретичні основи і державна практика. Посібник для працівників державної служби зайнятості. – К., 2000. – Т.1.
2. Карпіщенко О.І. Економіка праці та соціально-трудова відносини : навчальний посібник / О.І. Карпіщенко. - Суми : ВТД "Університетська книга", 2006. - 264 с.
3. Котляр А. О понятии рынка труда // Вопросы экономики. – 1998. - №1. – С. 33-41.
4. Лібанова Е.М. Ринок праці: Навч. Посібник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2003 – 224с.
5. Маргиналізація населення України. – К.: НЦ ЗПР, 1997. – 191с.
6. Международная статистика труда : Учебник / Башкатова Б.И., Карпущина Г.Ю. – М.: Дело и сервис, 2001. – 208с.
7. Петюх В. М. Ринок праці: Навч. посібник. — К.: КНЕУ, 2000. - 288 с.
8. Праця Сумщини 2007. Статистичний збірник. – Суми : Головне управління статистики у Сумській області, 2008. – 221с.
9. Тимош І.М. Економіка праці: Навч. посібник. – Тернопіль: Астон, 2001. – 347с.
10. Эренберг Р.Дж., Смит Р.С. Современная экономика труда: Теория и государственная политика. – М.: Изд-во МГУ, 1996 – 800с.
11. <http://www.sumystat.sumy.ua/>

УДК 331:316.334.22

РОЗВИТОК СУЧАСНОГО РИНКУ ПРАЦІ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ЗАХОДИ ЩОДО МІНІМІЗАЦІЇ РИЗИКІВ У СФЕРІ ЗАЙНЯТОСТІ

Забара А.М.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Маючи значний економічний та інтелектуальний потенціал, як Україна в цілому, так і Сумська область за інтегрованою оцінкою ефективності економіки, рівнем життя, екологічної безпеки та конкурентоспроможності суб'єктів господарювання поки що значно поступається країнам Західної і Центральної Європи. Нерівномірність регіонального розвитку і рівня життя населення стримує динаміку соціально-економічних показників, уповільнює ринкові перетворення та знижує їх ефективність. Нинішня кризова ситуація в Україні має суттєві відмінності від економічної кризи перехідного періоду і від фінансової кризи в розвинутих країнах, і полягає в тому, що кризові явища охопили не лише фінансовий сектор та щільно пов'язані з ним види діяльності, а й промислові види діяльності, що становлять основу формування національного ВВП. А це загрожує перерости в повномасштабну економічну кризу. Світова фінансова криза співпала у часі з внутрішньою структурною кризою, зумовленою низькою конкурентоспроможністю базових галузей економіки. Ця проблема, напевно є важливішою за вплив глобальної фінансової кризи, і розв'язання її потребуватиме тривалого часу, масштабних інвестицій та сильної політичної волі, оскільки йдеться про кардинальну реструктуризацію всієї економічної системи, в тому числі і зайнятості населення.